

Arkkitehtuurin klassikon kääntämisen haasteista, osa I: kauneus vai viehättävyys?

Vitruviuksen venustas-käsitteen klassinen ja moderni kulttuurihistoria

Lauri Ockenström

doi.org/10.23995/tht.176810

Lauri Ockenströmin, Panu Hyppösen ja Aulikki Vuolan muodostama työryhmä laati vuosina 2016–2022 suomennoksen ja selitykset arkkitehtuurin historian klassikosta, Vitruviuksen *Arkkitehtuurista*-teoksesta (*De architectura*). Teoksen ikä, klassikkoasema ja siihen pohjautuneet tulkintatavat, kielellinen vaikeaselkoisuus ja taidehistoriallisen terminologian vakiintumattomuus nykykielissä asettivat käännöstyölle monia haasteita, joita Ockenström käsittelee kahden artikkelin sarjassa. Tässä ensimmäisessä osassa tarkastellaan yhden Vitruviuksen avaintermin ja arkkitehtuurin historian peruskäsitteen, *venustas*-käsitteen kääntämisen problematiikkaa esimerkiksi käsitehistoriallisen analyysin ja estetiikan historian näkökulmista.

Asiasanat: *Vitruvius, arkkitehtuuri, kauneus, viehättävyys, estetiikka*

Syksyllä 2022 olimme kääntäjäkollegoiden Panu Hyppösen ja Aulikki Vuolan kanssa Helsingin kirjamessuilla esittelemässä vastavalmistunutta suomennosta Vitruviuksen *Arkkitehtuurista*-teoksesta. Yleisökysymysten jälkeen puheilemme marssi varttuneempi herrasmies. Hän halusi ilmaista sivistyneen mutta syvän tuohumuksensa sen johdosta, että olimme kääntäneet yhden keskeisen käsitteen viehättävyydeksi, emme kauneudeksi.

Protesti ei tullut yllätyksenä. Viehättävyydeksi kääntämämme *venustas* oli aiheuttanut päänvaijaa, ja arkkitehtuuripiireissä vallinnut käytäntö kääntää se kauneudeksi oli hyvin tiedossa. Samalla kyseessä on vain yksi esimerkki niistä lukemattomista käsitteisiin ja terminologiaan liittyneistä haasteista, joiden parissa kamppailimme käännöstä tehtäessä. Ongelmia aiheutti esimerkiksi arkkitehtuurin historian ja taidehistorian termien kirjoitusasujen ja määritelmien vakiintumattomuus, joka näkyy etenkin suomen kielessä, mutta myös englannin tai italian kaltaisissa valtakielissä tuli vastaan yllättäviä koulukuntaeroja. Lisäksi kävi ilmi, että Vitruviusta on kautta historian käännetty anakronistisesti, harhaanjohtavia termejä käyttäen, tai luonnontieteen perusteista tai rakennustekniikan lainalaisuuksista viis veisaten. Oman painolastinsa prosessille toi Vitruviuksen teoksen asema arkkitehtuurin historian pyhänä kirjana, jota on totuttu tulkitsemaan hyvinkin sementoiduilla tavoilla.

Tarkastelen kahden artikkelin sarjassa näitä ja muutamia muita Vitruviuksen *Arkkitehtuurista*-teoksen suomentamiseen liittyneitä haasteita. Tässä ensimmäisessä artikkelissa käsittelen arkkitehtuurin kolmea päämäärää *firmitas*, *utilitas* ja *venustas* (kestävyys, käyttökelpoisuus ja viehättävyys), jotka ovat yleisimmin lainattuja ja tunnetuimpia Vitruviuksen käsitteitä.

Erityisesti keskityn *venustas*-käsitteeseen ja käyn läpi sen kulttuurihistoriallista taustaa sekä kääntämiseen johtaneita perusteita. Seuraavassa

artikkelissa käsittelen muuhun terminologiaan liittyviä ongelmia, anakronismeja ja varsinkin vitruviaanisen terminologian väärinkäyttöä.

Vitruviuksen nimi on oletettavasti tuttu kaikille taidehistoriaa ja arkkitehtuurin historiaa opiskelleille. Marcus Vitruvius Pollio oli roomalainen insinööri ja arkkitehti, joka kirjoitti *De architectura libri decem* -teoksen noin vuosina 35–15 ennen ajanlaskun alkua. Teos koostuu kymmenestä kirjasta, jotka käsittelevät arkkitehtuurin eri osa-alueita. Kyseessä on käytännönläheinen yleisesittely kaikesta, minkä Vitruvius luki arkkitehtuurin piiriin, mukaan lukien esimerkiksi kaupunkisuunnittelu, mekaniikka ja tähtitiede. Teos ei ole kaikilta osin koherentti kokonaisuus eikä edusta arkkitehtuurikirjoittamista sujuvimmillaan, mutta ainoana kokonaan säilyneenä antiikin arkkitehtuuriteoksena se saavutti monumentaalisen kulttuurihistoriallisen aseman 1400–1500-luvuilla ja vaikutti lähtemättömästi uuden ajan arkkitehtuurin kehitykseen.

Minä, Panu Hyppönen ja Aulikki Vuola työstimme suomennosta ja sen selityksiä noin kuuden vuoden ajan 2016–2022. Tiesimme, että teos oli suomennettu aiemminkin: Kaarle Hirvonen oli saanut käännöksensä likimain valmiiksi 1990-luvulla, mutta menehtyi, eikä käännöstä koskaan julkaistu. Hirvosen suomennos ei ollut käytössämme, ja uusi käännös oli joka tapauksessa tarpeen, sillä Hirvosen käännös perustui vanhentuneeseen editioon. Oma käännöksemme pohjautui taas uudempaan ranskalaiseen ns. Budé-editioon, jossa tekstiasua oli tarkennettu merkittävästi. Vitruviuksen teos kuten muutkin antiikin tekstit ovat säilyneet keskiaikaisissa käsikirjoituksissa, ja editioissa alkuperäinen teksti pyritään rekonstruoimaan useita käsikirjoituksia vertaamalla.

Käännösprosessi käsitti luonnollisesti kaikki ne haasteet, joita kuolleen kielen kääntäminen tuo mukanaan, mutta eniten vaivaa tuottivat Vitruviuksen koukeroiset tavat ilmaista niin teoreettisia konsepteja kuin rakennustekniikan sisältö-

jä. Vitruviuksen kieli on oman alansa jargonia, eräänlaista insinöörilatinaa. Kuten nykyäänkin, kun insinööri kirjoittaa työstään toiselle insinöörille, on ulkopuolisen hankala päästä asiasta jyvälle. Jos olisimme tehneet mekaanisesti suoran käännöksen, olisi lukijan monissa tapauksissa ollut mahdotonta käsittää mistä on kyse. Halusimme kuitenkin laatia käännöksen, jossa lukija ymmärtää asiasisällöt. Niinpä ryhdyimme tutkimuskirjallisuuden ja asiantuntijakonsultaatioiden avulla selvittämään mahdollisimman tarkasti, mitä Vitruviuksen teksti milloinkin käsittelee. Työergonomian ja ajankäytön suhteen ratkaisu lähenteli itsemurhaa, mutta se johti myös tuloksiin: vaikka suomennoksemme ei varmastikaan ole välttynyt virheiltilta ja puutteilta, uskallan silti väittää, että monet materiaaleihin, rakennustekniikkaan, luonnontieteisiin, lääketieteeseen ja kulttuurihistoriaan kytkeytyvät seikat on selvitetty ja selitetty tarkemmin (toisinaan verrattomasti tarkemmin) kuin monissa muunkielisissä Vitruvius-käännöksissä. Seuraavassa esittelen yhtä keskeistä tapausesimerkkiä terminologiasta ja käsittehistoriallisesta selvitystyöstä.

Firmitas, utilitas, venustas

Arkkitehtuurista-teoksen ensimmäisen kirjan alkuosa on eräänlainen laaja johdanto, jossa Vitruvius esittelee arkkitehtuurin osa-alueet useita näkökulmista (Hyppönen, Ockenström & Vuola 2022, 38–45). Samassa yhteydessä hän esittää arkkitehtuurin kolme päämäärää *firmitas*, *utilitas*, *venustas*. Itse teoksessa ne eivät saa suurta roolia, mutta niiden kulttuurihistoriallinen painolasti on giganttinen: useat kirjoittajat renessanssista Le Corbusieriin ovat siteeranneet niitä, ja ne esiintyvät monien järjestöjen tunnuksissa (Hyppönen, Ockenström & Vuola 2022, 11). Myös Suomessa käsittekolmikko tunnetaan monista yhteyksistä. Vuonna 2020 laaditussa valtakunnallisessa arkkitehtipoliittisessa ohjelmassa vuosille 2022–2035 arkkitehtuurin keskeiset päämäärät olivat ”kestävyys, käytökelpoisuus ja kauneus”. Toisen esimerkin tarjoaa Juhana Lahden teos *Kauneus, käytännöllisyys ja*

kestävyys: valtion rakentamisen kaksi vuosisataa 1811–2011. Siinä Lahti juontaa terminologian vuoteen 1811, jolloin intendentinkonttori perustettiin ”yhtä hyödyllisen kuin kaunistavan rakennustaidon valvomista varten” (Lahti 2011, 8).

Vitruviuksen käyttäminä termit ovat moniulotteisia, eikä niiden merkitystä voi tyhjentävästi ilmaista yhdellä suomen kielen sanalla. Päädyimme kuitenkin hakemaan kaikille suomalaiset vakiovastineet, jotta lukija voisi hahmottaa ilman selityksiin vilkaisemista, milloin Vitruvius käyttää avainkäsitteitään. *Firmitas* merkitsee raaka-aineiden ja rakentamisen laatuun perustuvaa lujuuutta ja kykyä kestää aikaa. Olemme kääntäneet sen kestävyudeksi. *Utilitas* tarkoittaa hyötyä; suomennoksessamme se kulki pitkään hyödyllisyytenä, mutta käännettiin lopulta käyttökelpoisuudeksi. Ratkaisut olivat siis lopulta samoja kuin arkkitehtipoliittisessa ohjelmassa.

Kolmannen termin, *venustas*-käsitteen, suomennoksiin törmää harvakseltaan arkkitehtuurin ulkopuolisissa yhteyksissä. *Estetiikan klassikoissa* (1993) Jyrki Vuorinen toteaa termin merkitsevän kauneutta tai miellyttävyyttä, mutta käyttää itse alkukielistä termiä ikään kuin suomalaisiin vastineisiin tyytymättömänä (Vuorinen 1993, 75–76). Arkkitehtipiireissä *venustas*-termin mieltäminen kauneudeksi oli sen sijaan syvään juurtunut käytäntö. Edellisten esimerkkien ohella tämän osoitti käännösvaiheessa eräältä arkkitehtuurivaikuttajalta saamani sähköposti, jossa kohteliaasti mutta ponnekkaasti toivottiin, että *venustas* käännettäisiin kauneudeksi. Perinteen painolastista huolimatta päädyimme kuitenkin viehättävyyteen. Ratkaisua perustellaan lyhyesti käännöksen johdannossa (Hyppönen, Ockenström & Vuola 2022, 46), mutta haluan tässä avata laajemmin perusteita ja selvitystyötä päätökselle, josta itse olin päävastuullinen.

Venustas antiikissa

Antiikin latinan sana *venustas* juontuu rakkautta jumalattaren Venuksen nimestä ja tarkoittaa

Venukselle ominaista. Termillä on siis aistillinen, fyysinen, feminiinen ja jopa eroottinen lataus, mitä myös sen sanakirjamerkitykset myötäilevät. Adolf Strengin vanhassa latina-suomi-sanakirjassa substantiivi *venustus* on sulous tai ihanuus, vastaava adjektiivi *venustus* taas suloinen tai viehkeä. Kauneudeksi on käännetty latinan sana *pulchritudo*. Reijo Pitkärannan uudemmassa suomi-latina-suomi-sanakirjassa *venustus* on ihanuus, viehkeys tai sulaisuus; kauneuden latinalaiset vastineet ovat taas – tässä järjestyksessä – *pulchritudo*, *elegantia* ja *venustus*. Kansainvälisessä kirjallisuudessa *venustus* esiintyy joskus kauneuteen viittaavin termein kuten *beauty*, *beauté* tai *bellezza*, mutta vähintään yhtä usein esimerkiksi englanninkielisissä lähteissä tapaa esimerkiksi termejä *attractiveness* tai *delight*. Adjektiivi *venustus* käännetään Vitruvius-käännöksissä usein elegantiksi (it. *elegante*). Etenkin antiikin ja arkkitehtuurin historian asiantuntijoiden keskuudessa käännös liittyy kauneuden sijaan useimmiten vetovoimaan tai mielihyvään.

Ensitöiksemme jouduimme siis pohtimaan, noudatammeko vakiintunutta käytäntöä vai seuraammeko filologisia perusteita. Ristipaineiden vuoksi halusin tehdä mahdollisimman perustellun ratkaisun ja hain vertailukohtia aate- ja käsitehistoriallisesta taustasta. Vitruviusen yksi keskeisimpiä kirjallisia esikuvia oli Marcus Tullius Cicero (106–43 eaa.), merkittävä roomalainen valtiomies, filosofi ja keskeinen latinankielisen proosan kehittäjä, joka tarjosi hyvän vertailukohdan latinankielisen terminologian kannalta. Lisäksi Ciceroa ovat suomentaneet monet korkean profiilin kääntäjät, joiden ratkaisut tarjosivat esimerkkejä termin suomentamisesta. Esimerkiksi *Brutus*-teoksessa (suom. *Puhetaidosta*; Cicero 1990) Pirkko Haapanen kääntää *venustus*-adjektiivin tai *venustus*-substantiivin vuoroin kauniiksi (99, 132) tai viehkeäksi (108). Jo vuonna 1905 K. J. Hidén käytti termiä ”viehättäväisyys” (Cicero 2004, 18).

Merkittävimpiä lähteitä Vitruvius-käännöksen kannalta olivat *De officiis* (*Velvollisuuksista*) ja

De oratore (*Puhujasta*), joissa Cicero teoretisoi kauneus-käsitettä ja jakaa sen osiin. Velvollisuuksissa Cicero kirjoittaa:

Cum pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustus sit, in altero dignitas, venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. (Cic. *Off.* 1, 30.)

Kauneutta on kahta lajia. Näistä toiseen kuuluu viehättävyys, toiseen arvokkuus. Viehättävyyttä meillä on tapana pitää naisellisena, arvokkuutta miehisenä ominaisuutena. (Cicero 1992, 157, suom. Marja Itkonen-Kaila.)

Cicerolla *pulchritudo* – Marja Itkonen-Kailan suomennoksessa kauneus – on kattokäsite, jolla on kaksi alalajia, naisellinen *venustus*, ja mieheks arvokkuus (*dignitas*). Cicero jatkaa todeten, että ”kaikki miehen arvolle sopimaton koreus on siis pidettävä olemuksesta loitolla (...)” (Cicero 1992, 157). Kaikkiaan *Velvollisuuksista*-teoksessa *venustus* ei ole identtinen kauneuden (*pulchritudo*) kanssa, vähempiarvoinen kuin *dignitas* ja jossain määrin vältettävä ominaisuus.

Tämä likitulkoon misogynynen käsitys perustui antiikin tapaan ja aristoteeliseen luokitteluun, jossa naisellinen tai feminiininen nähtiin vähäarvoisempaan ja enemmän fyysisenä kuin henkisenä, miehisuus taas älyllisenä ja arvokkaana ominaisuutena. Estetiikan historian näkökulmasta Ciceron jaottelu vaikutti osaltaan siihen, että kauneuskäsitys jaettiin erilaisiin osa-alueisiin tai aspekteihin, joilla oli usein hierarkkinen suhde toisiinsa. Itkonen-Kailan suomennoksessa *venustus* viittaa systemaattisesti viehättävyyteen, *pulchritudo* kauneuteen (esim. 1.95, 141; 1.98, 142).

Dignitas ja *venustus* esiintyvät parivaljakkona myös *Puhujasta*-teoksessa, jossa Cicero toteaa, että puhe on esitettävä ”arvokkaasti ja viehätysvoimaisesti” (*”cum dignitate ac venustate”*) (Cicero 2006, 57, suom. Aulikki Vuola; Cic. *De or.* 1.42). Nyt *venustus* on kierähtänyt positiiviseksi

ominaisuudeksi, jota ei tarvitse välttää. Muualla teoksessa *venustas/venustus* esiintyy yleensä puheen, puhujan tai sutkauksen ominaisuutena, ja sen koko semanttinen arsenaali pääsee kukoistamaan. Aulikki Vuolan suomennoksessa *venustas* ja sen johdannaiset saavat merkityksiä kuten viehättävyys, viehätysvoima (1.42, 57), rakastettavuus (1.243, 90) ja karismaattisuus (2.228, 177). *Pulcher* ja siitä johdettu *pulchritudo* on pääsääntöisesti käännetty kauniiksi. Tosin myös *venustas* on käännetty kauneudeksi kohdassa, jossa se kuvaa maailmankaikkeuden kokonaisuuden ja visuaalisesti aistittavien kohteiden kuten puiden, laivan ja temppelin kauneutta. (3.179–180, 276.)

Muissa suomennetuissa Ciceron teoreettisissa teoksissa kauneus on vähemmän läsnä. Veli-Matti Rissasen *Tusculanae disputationes* -suomennoksessa (*Keskusteluja Tusculumissa*; Cicero 2009) *pulchritudo* on käännetty systemaattisesti kauneudeksi (Cic. *Tusc.* 4.31, 164). *Venustus* esiintyy teoksessa vain kerran merkiten sieviä silmiä (5.46, 208). Kaikkiaan Ciceron teoksista erottuu selkeä jako, jossa *pulchritudo* on ylempi(arvoinen) kattokäsite, *venustas* hierarkkisesti alempi kategoria, jonka asema vaihtelee. Suomennoksissa *venustas* on käännetty pääsääntöisesti viehkeäksi, sieväksi tai rakastettavaksi, ja aina viehättäväksi niissä yhteyksissä, joissa Cicero määrittelee termejä analyyttisesti.

Cicero tarjoaa hyvän vertailupohjan arvioida Vitruviuksen omia tapoja soveltaa *venustas*-termiä. *Arkkitehtuurista*-teoksen alussa se määritellään *firmitas-utilitas-venustas*-kolmikon osana seuraavasti:

Viehättävyyden periaate taas toteutuu, kun rakennus on ulkoasultaan silmää miellyttävä (*species grata*) ja hienostunut (*elegans*) ja kun osien väliset yhteydet perustuvat oikeanlaisiin yhteismitallisuutta koskeviin laskelmiin. (1.3.2; Vitruvius 2022, 94.)

Itse termi esiintyy kuitenkin teoksessa hämmästyttävän harvoin: *venustas* sekä sen vastakohta

invenustas kaikkine johdannaisineen löytyvät kirjan sivuilta vain muutamia kymmeniä kertoja. Monet muut tekniset tai abstraktit termit, kuten *decor*, *symmetria* ja *ratio* nousevat sisällön suhteen selvästi tärkeämmiksi. Käyttöyhteydet paljastavat kuitenkin lisätietoja Vitruviuksen *venustas*-käsituksesta: Kirjoissa 3–4 temppeliarkkitehtuurin ja kirjassa 5 julkisen rakentamisen kohdalla se viittaa oikeiden mittasuhteiden tuottamaan miellyttävyyteen ja harmoniaan. Kirjassa 6 puhutaan yksityisasuntojen miellyttävyydestä tai viehättävyydestä yleisellä tasolla ilman viittausta mittasuhteisiin, ja muutamassa muussa yhteydessä seinäpintojen rappausten viehättävyydestä.

Käyttöyhteydet vastaavat siis määritelmän eri aspekteja: temppeleiden *venustas* pohjautuu yhteismitallisuuteen, seinäpintojen viehättävyys taas nojaa muuhun ulkoasun miellyttävyyteen, jota Vitruvius kuvaili adjektiivein *gratus* ja *elegans*. Ne eivät ole kuitenkaan täysin linjassa alussa esitetyn määritelmän kanssa, se kun edellyttää ulkoasun olevan samaan aikaan sekä *gratus* ja *elegans* että oikeanlaisin mittasuhtein koostettu. Seinäpintojen ulkoasun viehättävyys ei kuitenkaan perustu mittasuhteisiin, vaan työn ja materiaalien laatuun. Lisäksi eräs esimerkki osoittaa, etteivät yksin mittasuhteet riitä temppeleidenkään tapauksessa: Vitruviuksen mukaan katse etsii ”viehättäviä asioita” (*venustates*), joita syntyy kun – varhaisen raakakäänönksemme mukaan – ”käytetään houkuttelevia mittasuhteita ja standardinmukaisia lisäyksiä” (*voluptati proportionem et modulorum adiectionibus*, 3.3.13; lopullisessa käännöksessä on käytetty vapaampaa, selittävää käännöstä). Kyse on arkkitehtuurin historiassa hyvin tunnetusta ilmiöstä, optisista korjauksista, kuten pylvään varren lievästä konveksisuudesta, jolla antiikin arkkitehtuurissa pyrittiin sievistämään tarkan symmetrian aiheuttamat epätydyttävät vaikutelmat. Mittasuhteiden lisäksi tarvitaan siis silmän huijaamista ja suoranaista ”liehittelyä”. Vitruvius kehystääkin *venustas*-termin aistilliseen mielihyvään viittaavilla ilmaisuilla (esim.

blandimur, voluptas) liittäen näin viehättävyyden enemmän fyysiseen mielihyvään kuin ylevöityttyyn, abstraktiin kauneuteen.

Kaunis varhaismodernissa estetiikassa

Vitruviuksen terminologia on luonnollisesti hyvä suhteuttaa myös estetiikan historiaan. Vitruviuksen *venustas*-määritelmään sisältyneen, symmetriaan perustuvan mallin juuret voi juontaa pythagoralaiseen perinteeseen, jossa kauneus perustui harmonisiin mittasuhteisiin, ja aristotelismiin, jossa se koostui osatekijöiden oikeanlaisesta kokonaisuudesta. Näkemys kauneudesta osien summana vaikutti vielä varhaismoderniin estetiikkaan ja esimerkiksi Leon Battista Alberti hyväksyi jossain määrin saman määritelmän. (Esim. Vuorinen 1993, 29–30, 58–59, 123–124.)

Uuden ajan alussa kauneusdiskurssi moninaistui. 1500–1600-luvuilla puhuttiin kauneuden ohella suloudesta (*gratia*), hienostuneisuudesta (*subtilitas*) tai ylevästä (*sublimitas*). 1700-luvulla kauniin ja sen lähialueiden kenttä sirpaloitui entisestään; kaunis oli yksi esteettinen kategoria muiden joukossa, ja joskus ylevä oli kauniin alalaji. Samaan aikaan korostui subjektiivinen aspekti, ihmisessä syntyvä vaikutelma tai kyky vastaanottaa kauneutta. (Vuorinen 1993, 147–149.) Esimerkiksi David Hume painotti kokemuksellisuutta, mutta erotti esteettisen kokemuksen alueen fyysisistä kokemuksista ja ”kiihkeistä” intohimoista omaksi ”tyyneksi” alueekseen. Immanuel Kant, modernin estetiikan perushahmo, erotti miellyttävän, joka on puhdas aistiarvostelma, korkeammista makuarvostelmista (kaunis ja ylevä), joissa vaaditaan arviointikykyä. Toisin kuin muu mielihyvä, tämä makuun liittyvä esteettinen mielihyvä ei riipu kokijan yksilöllisistä piirteistä, vaan on ihmiskunnalle yhteistä. (Vuorinen 1993, 157–161, 181–183.)

Näiden 1700-luvun keskustelujen myötä ”kaunis” erkanee klassisista määritelmistään ja antiikin kehyksistä. Yhtäältä kehityksessä korostuu kokemuksellisuus, johon yhdistyy hyvällä arvos-

telukyvyllä varustetun kokijan asiantunteva arvio. Toisaalta kaunis kulkee usein käsi kädessä ”ylevän” kanssa, arjen tason yläpuolelle henkistyneenä kategoriana. Usein se erotetaan ”alemmista” miellyttävän lajeista tai muista mielihyvän tuottajista, jotka ovat enemmän aineellisia ja aistillisia. Kun 1800-luvun teoreetikot puhuivat vitruviaanisesti kauneudesta, kestävyyydestä ja hyödyllisyydestä, monet heistä todennäköisesti käsittivät kauneuden enemmän kantilaisittain kuin antiikin tapaan. Ylevöittävä ja asiantuntijuutta korostava vivahde on mukana edelleen, kun suomen kielen sanaa ”kaunis” käytetään esteettisesti latautuneissa tai teoreettisissa teksteissä, ja tässä merkityksessä se ei vastaa Vitruviuksen *venustas*-käsitettä.

Kauneus vai viehättävyys?

Analyysin perusteella monet seikat puolsivat *venustas*-käsitteen kääntämistä viehättäväksi tai vähintään joksikin muuksi kuin kauneudeksi. Valintaa puoltaa jo Vitruviuksen termivalinta: Ciceron seuraajana hän todennäköisesti tunsi *pulchritudo*-käsitteen jaon arvokkuuteen (*dignitas*) ja naiselliseen, aisteihin vetoavaan, viehättävyyteen (*venustas*). Hän siis valitsi käyttää nimenomaan jälkimmäistä, vaikkakin puhtaasti positiivisena ominaisuutena.

Myös tavat, joilla *venustas* on käännetty muille nykykielille arkkitehtuurin historian kontekstissa sekä kauneus-käsityksen muutokset estetiikan historiassa antoivat vahvan perustan suosia viehättävyyttä käännösratkaisuna.

Perusteet ovat kuitenkin myös kyseenalaistettavissa. *Velvollisuuksista*-teoksessa Cicero yhtyy aristoteeliseen perinteeseen ja katsoo, että *pulchritudo* syntyy osatekijöiden harmoniasta, samoin kuin Vitruviuksen *venustas*. Eikö kyse ole siis samasta asiasta, vaikka Vitruvius lisääkin harmoniaan optisten korjausten vaatimuksen? Toiseksi monet suomen kielen konventiot ovat ”kauneuden” puolella: etenkin visuaalisten kohteiden aistimisessa puhutaan kauniista, ja myös

Cicero-käännöksissä *venustas* on samassa asiayhteydessä kääntynyt kauneudeksi.

Lisäksi päätöksessä oli huomioitava kaunis-termin eri käyttöyhteydet ja niiden tyyliarvot suomessa. Kuten Jyrki Vuorinen huomauttaa, termillä on monia puhekieleen ja sanontoihin liittyviä käyttötapoja, jotka eivät useinkaan liity esteettisiin arvostelmiin. Vuorisen mukaan esteettisessä mielessä voidaan myös erottaa ”kauniin” suppeampi (eli tapauskohtainen) ja laajempi merkitys, jossa kaunis tarkoittaa yleisellä tasolla esteettisesti arvokasta. (Vuorinen 1993, 17–18.) Epäformaaleissa kielenkäyttöyhteyksissä suomen ”kaunis” tarkoittaakin usein samaa kuin nätti, sievä tai ihastuttava, ja tässä suppeassa merkityksessä sillä on samoja semanttisia ulottuvuuksia kuin Vitruviuksen *venustas*-käsitteellä. Teoreettisissa yhteyksissä ja estetiikassa käytetty kaunis taas on lähempänä ”laajaa merkitystä”, ja tämä ylevöittävä käyttötapo on kauempana Vitruviuksen määritelmästä, vaikka yhtäläisyyksiäkin edelleen on.

Jos *venustas* olisi käännetty kauneudeksi, mihin kauneus-termin merkitykseen ja tyyliarvoon suomalainen lukija olisi sen liittänyt? Tähän vaikuttaa Vitruviuksen teoksen – ja ylipäätään estetiikan terminologian – nykyinen asema. Vitruviuksen teos on tosiasiaa monin osin puhekielinen (tai vähintään jotain muuta kuin korkeakirjallinen) ja teoreettisesti hatara – seikat joita käännöksen johdannossa painotamme – mutta siihen on kautta historian suhtauduttu kuin korkeakirjalliseen ja teoreettisesti orientoituneeseen teokseen. Taidehistorian ja arkkitehtuurin historian oppikirjojen vakio-osana se on saanut nauttia klassiselle tekstille ominaisesta ylevyyden aurasta. Tämän nojalla oli oletettavaa, että myös keskimääräinen suomalainen lukija odottaa lukevansa teoreettista teosta ja sivuilla vastaan tullut ”kauneus” olisi hänelle teoreettinen konsepti – joka puolestaan kytkeytyisi kauniin ”laajaan merkityksen” ja modernin estetiikan traditioon. Tässä merkityksessä ”kaunis” taas välittäisi väärän vivahteen ja antaisi konse-

ptille ulottuvuuksia, joita Vitruviuksen termillä ei ole.

Ehkä lopullisesti päätöksen vahvasti kääntäjäkollega Panu Hyppösen lausahdus: emme seuraa nykyhetken ihanteita tai kielenkäyttötapoja, vaan käännämme Vitruviusta. Tämä muistutti kääntämisen keskeisestä periaatteesta: kääntäjän tulee ilmaista nykysuomeksi mahdollisimman tarkasti se ajatus, jonka alkuperäinen teksti sisältää. Tästä näkökulmasta *venustas* on yksiselitteisesti viehättävyys – termi, joka riisuu konseptilta ne liiallisen arvokkuuden siivekkeet, joita ”kauneus” olisi tuonut mukanaan.

Tapaus on vain yksi esimerkki siitä monialaisesta taustatyöstä, jota Vitruviuksen eteen teimme. Estetiikan ja arkkitehtuurin näkökulmista tiedostan raapaisseni vain pintaa: täysin kattava taustatyö olisi edellyttänyt esimerkiksi *venustas*-käsitteen laaja käsitehistoriallista analyysia alkuperäistekstien kautta, mittavampaa katsusta kauneuden filosofiaan ja lisäperehtymistä termin tulkintoihin suomenkielisissä lähteissä. Ymmärrän samalla hyvin, jos moni kääntäjä pitää hullutuksena jo tätäkin työmäärää yhden termin kääntämisen vuoksi – moiseen ei usein ole aikaakaan, jos haluaa saada käännökset valmiiksi lyhyiden apurahakausien kuluessa. Katson kuitenkin, että aikaa pitäisi olla, ja tämä tulisi huomioda käännösrahoituksia myönnettäessä. Kun käännetään tietyn tieteenalan avaintekstejä ja yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti merkittävää kirjallisuutta (mitä rakentamiseen liittyvä klassikkoteos on), on käsitteisiin ja niiden pienimpiinkin vivahteisiin kiinnitettävä huomiota. Sanat ja niiden tulkintatavat kun hallitsevat ja muokkaavat edelleen inhimillistä toimintaa. Katsonkin, että samankaltaista (vaikkakin ikävän työlästä ja usein omalla kustannuksella tapahtuvaa) taustatyötä, joka pohjautuu laajaan otteeseen monitieteistä nykytutkimista ja vertailuaineistoja, tulisi tehdä aina, kun käännetään esimerkiksi antiikin klassikoita ja tieteenalojen perusteoksia.

Lauri Ockenström, FT, on taidehistorian yliopistonlehtori Jyväskylän yliopistossa ja taiteen kulttuurihistorian dosentti. Ockenström tutkii myöhäiskeskiajan ja uuden ajan alun maagisia ja astrologisia kuvastoja sekä taiteen luonto-teemoja. Hän johti 2016–22 Vitruviuksen *Arkkitehtuurista*-teoksen suomentanutta työryhmää.

Lähteet ja kirjallisuus

Cicero, Marcus Tullius. *Vanhuudesta. Ystäväydestä. Velvollisuuksista*. Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Laatukirjat. 2. painos. WSOY, 1992 [1967].

Cicero, Marcus Tullius. *Puhetaidosta: Brutus – johdanto ja selityksiä*. Suomentanut Pirkko Haapanen. Finn Lectura, 1990.

Cicero, Marcus Tullius. *Puhe runoilija Archiaan puolustukseksi*. Suomentanut K. J. Hidén. Näköispainos. Lasipalatsi, 2004 [1905].

Cicero, Marcus Tullius. *Puhujasta*. Suomentanut Aulikki Vuola. Gaudeamus, 2006.

Cicero, Marcus Tullius. *Keskusteluja Tusculumissa*. Suomentanut Veli-Matti Rissanen. Faros, 2009.

Lahti, Juhana, ja Senaatti-kiinteistöt. *Kauneus, Käytännöllisyys, Kestävyys: Valtion Rakentamisen Kaksi Vuosisataa 1811–2011*. Edita, 2011.

Hyppönen, Panu, Lauri Ockenström & Aulikki Vuola, "Johdanto," teoksessa Vitruvius, *Arkkitehtuurista*. Suomentaneet Panu Hyppönen, Lauri Ockenström & Aulikki Vuola. Gaudeamus, 2022.

Vitruvius, *Arkkitehtuurista*. Suomentaneet Panu Hyppönen, Lauri Ockenström, Aulikki Vuola. Gaudeamus, 2022.

Vuorinen, Jyri. *Estetiikan klassikoita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1993.